

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 «Право» (правозастосування)

за темою: Філософія, її смисл і призначення в культурі.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, доктор
філософських наук, професор Шаповал Володимир Миколайович

Рецензенти:

Професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ХНУВД,
доктор філософських наук, професор Тягло О. В.

Професор кафедри культурології і медіакомунікацій Харківської
державної академії культури, доктор філософських наук, професор Панков
Г.Д.

План лекції

1. Поняття і предмет філософії.
2. Філософія і світогляд.
3. Значення філософії для сучасної людини.

Текст лекції

1. Поняття і предмет філософії

Що таке філософія? Термін “філософія” походить від грецького філософія, яке складається з двох слів фіλέω – люблю і софія – мудрість.

За свідченням Діогена Лаєртського, який жив у III столітті до н.е., *філософію філософією, а себе філософом уперше став називати Піфагор... Мудрецем же, за його словами, може бути тільки бог, а не людина. Адже передчасно було б філософію назвати “мудрість”, а того, хто займається нею – “мудрецем”, неначебто він вже вигострив свій дух до останнього краю; тому філософ – це просто той, хто відчуває потяг до мудрості...*

Таким чином, буквально **філософія є любов до мудрості** або, як казали за давніх часів на Русі, “любомудріє”. Але протягом багатьох століть, які минули з давніх часів, вихідне розуміння філософії постійно збагачувалось.

Філософія є не що інше, як діяльність теоретичного пізнання, теорія Універсуму, вже у XX столітті стверджував відомий іспанський мислитель Хосе Ортега-і-Гасет. Тут ключовим виявляється слово “**Універсум**”. А що воно означає? Зміст терміну “Універсум” можна висловити як “усе разом” або “усе взагалі”. Отже, наведена сентенція охоплює спрямованість філософської думки на осягнення світу як цілого, всього світу, **Всесвіту**.

Що ми знаходимо у Всесвіті? Це, по-перше, сама **людина** як єдність душі та тіла. По-друге, це **людське суспільство**. По-третє, – зовнішня **природа** і, як мають віру деякі, **бог**. Тому **бог – природа – суспільство – людина** у своїх взаємних зв'язках і зв'язках своїх головних елементів складають об'єкт філософського дослідження. Навіть коли хтось не вірить у бога або, як деякі мислителі, у зовнішню відносно людини реальність взагалі, це не звільняє від міркувань з приводу вказаного ланцюжка – принаймні для того, щоб обґрунтувати безвір'я.

Філософія – слово, що розкриває буття речей у цілковитій оголеності та прозорості мови, слово про буття, відзначав також Ортега-і-Гасет. У цьому вислові визначаються **особливі сили філософії – розум і мова**, а також проглядається певний пізнавальний ентузіазм, за яким зазначені сили дозволяють осягнути і висловити найглибші таємниці Універсуму.

Але поряд з думкою Ортеги-і-Гасета необхідним контрапунктом звучить твердження нашого співвітчизника Володимира Івановича Вернадського: “Філософія ніколи не вирішує загадки світу. Вона їх шукає. Вона прагне охопити життя розумом, але ніколи досягти цього не може”. Твердження видається парадоксальним, але безсумнівна підкреслена

Вернадським *запитально-критична* спрямованість філософської думки. Завдяки їй людина отримує ліки від самозаспокоєння, осягає невичерпність пізнання нескінченного Універсуму.

Позиції Ортеги-і-Гасета і Вернадського, хоч вони і протистоять одна одній, об'єднує визнання *пізнавальної* функції філософії. Але вона виявляється не єдиною.

“О, філософіє, ти, котра керуєш життям, спрямовуєш до доброчесності і знищуєш пороки, на що перетворилися б ми і, взагалі, людське життя без тебе?”, – з пафосом запитував уславлений мислитель Давнього Риму Цицерон. Зрозуміло, що цим риторичним запитанням він визнавав вагу філософії не тільки у пізнання Універсуму, а і у *вихованні людини*, у доборі нею способу та організації достойного буття. Інакше кажучи, філософія дозволяє не тільки шукати чи вирішувати загадки Всесвіту, а і вчить свідомо орієнтуватися та діяти у практичному житті – як особистому, так і суспільному, у ставленні до природи або бога.

Перелічування і порівняльний аналіз багатьох визначень, описів і характеристик філософії не знає кінця. Зараз більш важливо підкреслити, що їх різноманітність не випадкова і тимчасова, а закономірна і її взагалі не можна позбутися. Задля обґрунтувати цього твердження згадаємо думку видатного німецького філософа XIX століття Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля.

Спосіб дії колишньої філософії, вважав він, полягав у тому, що вона приписувала предикати предмету, котрий повинна була пізнати, наприклад богу. Якщо удаватися до прийому предикатування, то дух почуває – такі предикати не вичерпують предмету. Наприклад, східні народи, які стоять на цій точці зору, називають цілком правильно бога багатойменним, таким, що має нескінченну кількість імен. Душа не знаходить задоволення у жодному зі скінченнях визначень, і пізнання такого роду полягає у відшукуванні предикатів, яке не знає спокою.

Філософія, очевидно, і є одним з тих особливих предметів людських роздумів, багатство яких ніколи не буде вичерпане одним обмеженим визначенням.

2. Філософія і світогляд

Формуючи вихідне уявлення про філософію, доцільно співставити її з сукупністю споріднених різновидів духовної активності з тим, щоб з'ясувати її специфічні відмінності. На цьому шляху філософія може бути розглянута як один з типів світогляду.

Світоглядом називають систему поглядів на Всесвіт і місце у ньому людини, на відношення людини до тієї реальності, що її оточує, та до себе самої; тобто найбільш узагальнені погляди на сенс життя, на мету людської життєдіяльності. Тут йдеться про тип знання, що відрізняється певною довершеністю, цілісністю, а також віднесеністю до людини, до її інтересів і прагнень. Якщо ж не робити наголос на “знанні”, тоді говорять про

світосприйняття, світовідчуття тощо.

Відомі **три історичних типи** світогляду – **міфологічний, релігійний і філософський**.

В історії людства раніше за все існував міфологічний світогляд. Багато хто тлумачить міфи як обожнювання видатних предків, одушевлення природних явищ або персоніфікацію загальних понять тощо. Дехто вбачає у міфах історію, перетворену на казку, а хтось, навпаки, казку, перетворену на історію. У XVII століття британський мислитель Френсіс Бекон дійшов думки, що у міфах міститься стародавня філософія, наукові знання та моральні норми, але їх приховано у символах і алегоріях. У наступному столітті італійський філософ Джамбаттіста Віко розглядав міф як **“фантастичну метафізику”** (тобто філософію) первісних людей. Він вважав, що у поетичній мудрості міфів несвідомо приховане усе те, що згодом у філософії розгортається свідомо. З часом символічна теорія міфу набула певного поширення, хоч вона і не уникає заперечень.

Попри тривалий час вивчення міфології, загальноприйнятого її визначення, ясного співвідношення міфа з іншими явищами духу бракує і досі. Слід зауважити, що сьогодні відомо понад 500 дефініцій міфу. Ми далі будемо розглядати міф як характерну і панівну для первісної свідомості форму відображення світу, через яку пройшли усі народи. Це **універсальний синкретичний світогляд**, де поєднані зачатки наукових знань і релігійних вірувань, норм моралі та мистецьких вигадок. Міф є поліфункціональним явищем, об'єднуючим емпіричне пізнання і зародки раціонального мислення, віру, фантазії та емоції... У міфологічній картині світу людина уявляється злиною з оточуючим середовищем, вона не відокремлюється ані від природи, ані, принаймні у думці, від богів чи героїв, ані від свого роду. Тому міфологічна свідомість – не індивідуальна, а так би мовити, “колективна”.

Другим історичним типом є **релігійний світогляд**. Йому вже притаманне подвоєння світу на земний, природний і надприродний, небесний. Основа релігії – віра у божественні сили, котрі мають вплив на земні справи, і завдання віруючого полягає у тому, щоб встановити правильний зв'язок з цими силами. Релігійний світогляд також є комплексом, який складають певні знання, емоційні переживання і культові дії. У кожній більш-менш розвиненій релігії є космогонічні і антропологічні уявлення, моральні і естетичні канони, елементи політичних і юридичних норм. Усе це поєднане вірою у надприродних богів або бога.

Що ж споріднює і відрізняє філософію від розглянутих типів світогляду? Їх об'єднує загальна мета або призначення – дати **цілісну картину світу**, включаючи людину та її відношення до оточуючої реальності, і на цій підставі з'ясувати сенс людського буття. Проте відповіді на такі питання різні види світогляду шукають і висловлюють кожен у свій власний спосіб, про що почасти йшлося вище. Що ж до філософії, то вона ґрунтується на силі індивідуального розуму і слова, предметом чого є людина у оточуючому їй світі, найзагальніші закони Всесвіту. Можна сказати і коротко: **філософія є виражене в поняттях уявлення про Всесвіт і людину**

у ньому. Вона є не беззастережна віра, як у міфі і особливо у релігії, а процес і продукт критичних міркувань індивіда.

Та невже міфологічний і релігійний світогляди формуються без участі розуму, невже у них немає нічого раціонального? Звичайно, у міфі і релігії є розумове начало, але воно має значення другорядного чинника, підпорядкованого вірі. Крім того, раціональний зміст тут часто-густо подається не явно – через визначені і впорядковані поняття, а приховано – через символічні образи, метафори, мовою приповістей.

Філософія з самого початку свого існування не є знаряддя відтворення міфу або релігійного догмату. Філософствування пов'язане з особистою критичною думкою окремого мислителя.

У творчому філософському процесі можна більш-менш точно виділити дві складові. Перша – те саме зачарування, котре пов'язане з осягненням таємниці буття. Воно відбувається на межі раціонального і інтуїтивного: філософу сутність буття раптом відкривається і виливається у просту чітку формулу-узагальнення, наприклад: “*Усе є атоми та порожнеча*” (Демокрит) чи “*Світ є воля і уявлення*” (Артур Шопенгауер). Друга частина – це конструкція, побудована за правилами точного абстрактного мислення. Ця складова залежить від освіченості, широти кругозору, логічної сили філософа та його здатності “відливати” свої думки у поняття, судження, системи міркувань. Кожна з цих частин впливає на образ філософії та і особи філософа теж.

3. Значення філософії для сучасної людини

У цивілізованому суспільстві початку ХХІ століття будь яка професійна діяльність, що має гуманітарну природу, тобто тут і суб'єктом, і об'єктом, і метою, і, досить часто, засобом є саме людина чи людська спільнота, доцільність вивчення філософії, яка становить ядро гуманітарних наук, не знаходиться під питанням. Але цю загальну тезу доречно підсилити ще й низкою особливих аргументів.

Справа переважної більшості наук, необхідних нам у життєвій практиці, – допомагати зрозуміти і спрогнозувати світ таким, яким він є. Натомість філософія не задовольняється лише констатацією чи поясненням існуючого. Для неї не менш важливим є питання *про належне*, про те, якими *мають бути* людина, гідне життя, справедливий закон, правова держава... Тому вона шукає і систематизує людські цінності, на їх підставі задає зразки і норми ухвалення стратегічних для суспільства рішень, до певної міри сприяє доладному конструюванню соціальних процесів або особистісного буття, людських взаємин. У спрямованості на осягнення сфери належного філософії споріднене вивчення інших гуманітарних наук, для яких філософія слугує за загальний концептуальний контекст і часто-густо – дороговказ.

Актуальні для сучасного українського суспільства цінності й норми демократії та правової держави знаходять обґрунтування і роз'яснення у тисячоліттями накопичених скарбах філософії. Тим самим забезпечується

плідне середовище адекватного потребам часу функціонування чи розвитку, зокрема, правознавства. Відповідно, навчання філософії виявляється потужним інструментом формування **світогляду сучасного правника** з неодмінною повагою до прав людини і розумінням її обов'язків та відповідальності; з безумовним підкоренням принципу верховенства права; з толерантним ставленням до ідеологічної, політичної, економічної багатоманітності суспільного життя тощо, як це закріплено у чинній Конституції України.

Соціальний простір діяльності правника за умов демократично орієнтованих перетворень як ніколи сповнений проблем, суперечностей і навіть конфліктів, а це створює потребу у особливому типі особистості – доброзичливої до законослухняних громадян і нетерпимої до правопорушників, неупередженої у пошуку істини і непохитної у її відстоюванні, комунікабельної і, разом з тим, здатної зберігати конфіденційну інформацію... Різнобічна збалансованість, справедливність, відмова від монополії на істину, толерантне ставлення до іншої думки чи поведінки у межах закону, воля до діалогу з іншим – ці й інші необхідні якості працівника юридичної сфери можуть бути систематично осмислені і закарбовані у свідомості молодого людини саме під час вивчення філософії.

Важливість філософії полягає, зокрема, у тому, що вона вивчає **всезагальну методологію** теоретичної та практичної активності, допомагаючи оптимізувати і підвищити її ефективність. Як **раціональне осягнення світу** філософія відстоює позиції розуму і тренує його. Вона привчає до послідовно мислення, котре поєднує критичність і креативність, навчає будувати доказову аргументацію і переконливі судження. Ще один важливий резон щодо корисності філософської освіти полягає у тому, що філософія, на відміну від інших наук, зберігає **цілісність свого предмету**, формує навички об'єктивного, повного і всебічного його дослідження, що допомагає знайти і визначити головне, суттєве на тлі другорядного, випадкового.

Філософія за своєю природою є цариною розуму і слова – і у цьому відношенні вона виступає незамінним доповненням тих засобів, які мають право застосовувати правники задля запобігання чи усунення деструктивних суперечок і конфліктів, порушень законності.

Таким чином, у цій лекції ми розібрали сенс і етимологію поняття філософії, попередньо ознайомилися з її предметом. Було наведено аргументи на користь того, що світогляд сучасного громадянина України, ґрунтований на цінностях демократії та правової держави, потребує формування саме через вивчення філософських скарбів, накопичених людством протягом тисячоліть.